
LA PERÍFRASI D'ITERACIÓ VERBAL EN ROMÀNIC I ESPECIALMENT EN CATALÀ

JAUME CORBERA-POU
jaume.corbera@uib.cat
Universitat de les Illes Balears

Resum: En llatí la idea de repetició verbal s'expressa principalment amb el prefix *re-*, o amb alguns adverbis, com *iterum* o *denuo*. En romànic, el sistema llatí s'ha conservat sobretot en francès i dialectes d'oïl i, amb menor contundència, en italià, mentre que expressar la iterativitat amb locucions adverbials és l'únic recurs usual en romanès. A totes les àrees romàniques, excepte a la francesa i la romanesa, es formà una perífrasi iterativa amb *tornar* com a nucli semàntic del valor repetitiu, que des dels inicis oferí la possibilitat de fer la construcció *tornar* + inf. o *tornar* + *a* + inf., com passava amb altres construccions amb verb de moviment; en la Romània moderna hi ha àrees amb la primera, àrees amb la segona i àrees en què coexisteixen les dues, i aquest és el cas català. Però en català no hi ha simplement coexistència de les dues perífrasis com a equivalents, sinó que hi ha una distinció semàntica entre les dues construccions.

Paraules clau: gramàtica catalana, normativa catalana, perífrasis d'iteració verbal, iteració verbal en romànic

Abstract: In Latin the idea of verbal repetition is expressed mainly with the prefix *re-*, or with some adverbs, such as *iterum* or *denuo*. In Romance languages, the Latin system has been conserved mainly in French and *oïl* dialects and, with less forcefulness, in Italian, while expressing iterativity with adverbial locutions is the only usual resource in Romanian. In all Romance areas, except for French and Romanian, an iterative periphrasis was formed with *tornar* as a semantic nucleus of the repetitive value, which from the beginning offered the possibility of building *tornar* + inf. or *tornar* + *a* + inf., as happened with other constructions with a movement verb; in modern Romania there are areas with the first construction, areas with the second one and areas where both coexist, and this is the Catalan case. But in Catalan we do not have a simple coexistence of the two periphrasis as equivalents, but there is a semantic distinction between the two constructions.

Keywords: Catalan grammar, prescriptive grammar, periphrasis of verbal iteration, verbal iteration in Romance languages

Veurem en aquest article, per una banda, que en la majoria de parlars romànics no ha tengut continuïtat el principal recurs llatí per a expressar la repetició verbal, el prefix *re-*, vigent només en els parlars gal·loromànics d'oïl i en italià, en lloc del qual es crearen perífrasis basades en els verbs *TORNARE* o *VOLVĚRE*, seguits o no de la preposició *a* i de l'infinitiu objecte de la repetició; i veurem també, per una altra banda, que en català han coexistit fins a l'actualitat les dues variants de la perífrasi amb *tornar*: *tornar* + infinitiu i *tornar* + *a* + infinitiu, i que, en els dialectes en què és usual la primera, la construcció *tornar* + *a* ha conservat el seu valor lèxic equivalent a 'regressar a'.

LA ITERACIÓ EN LLATÍ

En llatí la idea de repetició verbal s'expressa principalment amb el prefix *re-*: *rependo* 'tornar pensar', 'tornar pagar'; *revivo* 'tornar viure'; *relego* 'tornar llegir'; *resaevio* 'tornar-se enfadar'; *reparo* 'tornar preparar'; *resurgo* 'tornar néixer'... En determinats contextos poden també manifestar aquesta idea alguns adverbis, com *iterum* o *denuo*:

*Peculiari ratione salvere iubemus dilectum filium Vitalem Bommarco, cui grave officium Ministri Generalis **iterum est commissum**, eique salutarem huius muneris perfunctionem precamur.*¹

*In unoquoque eorum vitae historiam fingeamus, quae gaudiis, sollicitudinibus, doloribus distingebatur; hanc historiam Christus convenerat, quae, cum eo instituto dialogo, spei **denuo iter suscipiebat**.*²

*Quodsi in hoc documento **denuo** de hac **disserimus** quaestione – non tamen mens est omnes eius partes attingere – id minus propterea fit ut congeramus et iteremus ea quae in Ecclesiae doctrina continentur...*³

ELS RECURSOS ROMÀNICS PER A EXPRESSAR LA ITERACIÓ

En romànic, el sistema llatí s'ha conservat sobretot en francès i dialectes d'oïl i, amb menor contundència, en italià. En francès, efectivament, el prefix *re-* és el principal recurs per a manifestar la idea d'iterativitat verbal: *renvoyer* 'tornar enviar', *remettre* 'tornar posar', *redevenir* 'tornar esdevenir', *redire* 'tornar dir', *relire* 'tornar llegir', *revenir* 'tornar venir'. En gal·ló fins i tot el prefix *re-* iteratiu s'usa amb el participi passiu:

Le préfixe **re-** (**r-** devant voyelle)
Comme en français, marque la répétition. Est plus attesté cependant:
- **redire** (*dire de nouveau*)
(...)
- **rariver** (*arriver de nouveau, ça ne me rarivit jamaez*)

Le préfixe de répétitivité se retrouve toujours au participe passé (le français est plus mesuré dans ce domaine):
- **je l'ae rezeû** (*je l'ai eu de nouveau*)

(Deriano 2005: 61 i 228)

Però en francès és també possible, i freqüent, expressar la iterativitat amb locucions adverbials: *s'ouvrir à nouveau* 'tornar-se obrir', *on doit examiner de nouveau le problème* 'cal tornar examinar el problema'.⁴

¹ 'Volem saludar de manera especial l'estimat fill Vitale Bommarco, que **ha estat reelegit** en el seu important càrrec de ministre general, i li desitjam que faci feliçment la seva feina.' **DISCORSO DEL SANTO PADRE PAOLO VI AL CAPITOLO GENERALE DEI FRATI MINORI CONVENTUALI**. Lunedì, 29 maggio 1978 [primer paràgraf].

² 'En cada un d'aquests ens imaginàvem la història de la seva vida, que era diferenciada per alegries, ànsies i dolors; Crist havia trobat aquesta història, la qual, establert el diàleg amb ell, **tornava reprendre** el camí de l'esperança.' **IOANNIS PAULI PP. II. SUMMI PONTIFICIS. EPISTULA APOSTOLICA. NOVO MILLENNIO INEUNTE. EPISCOPIS CLERO FIDELIBUS. MAGNI IUBILAEI ANNI MM SUB EXITUM. I, § 8** 'Peregrinans Ecclesia'.

³ 'Si en el present document **tornam de nou** en aquest problema –...– no és per a recollir i repetir allò que ja es troba en les ensenyances de l'Església...' **IOANNIS PAULI PP. II, SUMMI PONTIFICIS LABOREM EXERCENS. LITTERAE ENCYCLICAE AD VENERABILES FRATRES IN EPISCOPATU, AD SACERDOTES ET RELIGIOSAS FAMILIAS, AD ECCLESIAE FILIOS ET FILIAS, NECNON AD UNIVERSOS BONAE VOLUNTATIS HOMINES: DE LABORE HUMANO, LXXXX EXPLETO ANNO AB EDITIS LITTERIS ENCYCLICIS RERUM NOVARUM. I, § 3.**

⁴ Però segons l'Académie Française hi ha diferència entre *à nouveau* i *de nouveau*, diferència que la llengua habitual no fa amb claredat. Vegeu-ho a l'adreça del *Dictionnaire, s.v. nouveau*.

Aquest recurs és el més usual en romanès: *voi începe **din nou*** 'tornaré començar' / 'començaré de nou', *ne vom întâlni **din nou*** 'ens tornarem trobar' / 'ens trobarem de nou', *manifestanții au scos **din nou** pancartele* 'els manifestants han tornat treure les pancartes'⁵.

No hi ha, ni en francès ni en romanès, perífrasis verbals lexicalitzades iteratives, és a dir, perífrasis verbals exactament equivalents a 'de nou', perquè les perífrasis franceses *recommencer à* i *se remettre à* + infinitiu, tenen més el matís semàntic de 'tornar començar' / 'posar-se de nou' a fer una cosa que no el de 'tornar fer': *il recommence à pleuvoir* 'torna començar a ploure', *il se remet à fumer* 'va tornar començar a fumar', *se remettre à travailler* 'posar-se de nou a fer feina'⁶.

En italià estàndard⁷ és també el prefix *ri-* el recurs principal per a la iteració:

Ri- è il prefisso più usato con valore iterativo, ed è impiegato produttivamente davanti a verbi in un gran numero di formazioni (*riaccendere, riascoltare, riattaccare, richiedere, ricomporre, ricomprare, ricongiungere, rieducare, rieleggere, rifondere, rimacinare, ripiantare, riscrivere, rispolverare, ritentare, riverniciare, rivnotare*), numerosi anche i neologismi (*ricapitalizzare, ricontattare, riescludere, rifinanziare, rimasterizzare, riraccomandare, ricamminare, riemergere, riesplodere, ripiovere*). Si premette quindi di preferenza a verbi transitivi con valore telico o perfettivo, ma si può premettere anche a verbi intransitivi (*riabbaiare, ribussare, ricamminare, riemergere, riesplodere, ripiovere*) e pronominali (*riaccorgersi, riaddormentarsi, riammalarsi*), e sporadicamente a verbi stativi (*riabitare*)... (Grossmann / Rainer 2004: 155)

Però no és l'únic recurs iteratiu, sinó que hi ha també la possibilitat d'expressar aquest matís amb perífrasis verbals i amb locucions adverbials:

Oltre che mediante la prefissazione, l'iterazione può essere espressa sia tramite perífrasi (*tornare a, ricominciare a, riprendere a* ecc) sia tramite locuzioni (*di nuovo, un'altra volta, una seconda volta, per la seconda volta* ecc). (Grossmann / Rainer 2004: 154)

I aquí tenim la perífrasi *tornare a* que, però, no és tan productiva com les respectives equivalents perífrasis en altres parlars romànics, com mostra Rosemeyer (2016). De fet, aquesta mateixa citació, equiparant *tornare a* amb *ricominciare a* i *riprendere a*, és indicatiu que la primera no està del tot gramaticalitzada, com no hi estan les altres dues, que no són més que perífrasis ocasionals en què el verb conjugat manté tot el seu significat lèxic, fins i tot reforçat per, precisament, el prefix *ri-*; és a dir, no és la perífrasi per ella mateixa que té valor iteratiu, sinó el fet que els verbs siguin prefixats amb *ri-*. La qüestió és, però, que a totes les àrees romàniques, excepte a la francesa i a la romanesa, es formà una perífrasi iterativa amb *tornar* com a nucli semàntic del valor repetitiu, tot i que –com acabam de veure– en italià *tornare a* no estigui tan clarament gramaticalitzada. Com sorgí aquesta perífrasi? Com explica Rosemeyer (2016, § 2), la perífrasi s'inicià a partir del context inicial en què *tornar* tenia simplement el significat de 'regressar' amb complement de finalitat: «decidí tornar [al poble] a visitar els amics». *Tornar* (i formes semblants en romànic) és un derivat de *torn*, del qual pren el significat de 'girar': és a dir, girar el sentit de la marxa i marxar de nou al punt de partida. Del significat inicial de *tornar* + *a* (infinitiu) [*tornar* ('regressar') + *a* *visitar*, *tornar* ('regressar') + *a* *viure*, *tornar* ('regressar') + *a* *treballar*, etc.; és l'anomenat *significat restitutiū* (id.)] es passà amb facilitat a 'fer una acció de nou', perquè el context de 'tornar' a un punt a fer una acció es podia repetir moltes de vegades: «va tornar a visitar els amics una dotzena de vegades», de manera que en una frase com aquesta el context ja no deixava clar si cada vegada «regressava» al punt amb la intenció de visitar els amics o, simplement, volia visitar els amics repetidament (l'anomenat *significat repetitiū*).

⁵ Per a aquests exemples agraesc l'ajuda dels col·legues Joan Fontana, de la UB, i Oana-Dana Balaș, de la Universitat de Bucarest.

⁶ El diccionari de l'Académie Française diu: «**REMETTRE** signifie aussi Mettre de nouveau» (s.v. *remettre*), i ni tan sols recull *se remettre à* + infinitif com a perífrasi existent.

⁷ Quan dic 'italià' vull dir sempre el registre estàndard, no els diversos dialectes, que funcionen diferent.

Tornar perdia així la seva càrrega lèxica i agafava el matis iteratiu del verb que introduïa: *tornar a visitar* = *visitar una altra vegada*. Inicialment *tornar* era general a la Romània central i occidental, però entre els segles XVI i XVII caigué en desús en castellà, substituït per *volver* (Garachana / Rosemeyer 2011), com també passà en gallec i en asturià; en portuguès, en canvi, *tornar* es mantengué, amb la competència de *voltar*⁸.

A més a més, com amb altres verbs de moviment que poden anar seguits d'infinitiu, des dels inicis hi degué haver en romànic la possibilitat de fer la construcció *V+inf.* o *V+a+inf.* És a dir, així com tenim

gallec <i>vou pasear, veño visitar</i>	castellà <i>voy a pasear, vengo a visitar</i>
portuguès <i>vou passear, venho visitar</i>	aragonès <i>boi a paseyar, biengo a besitar</i>
asturià <i>voi pasiar, vengo visitar</i>	català <i>vaig a passejar, vénc a visitar</i> ⁹
francès <i>je vais me promener, je viens visiter</i>	sard <i>andu a passitzare, benzo a bisitare</i>
occità <i>vau me passejar, veni visitar</i>	italià <i>vado a passeggiare, vengo a visitare</i> ¹⁰

també tenim:

a) Àrees romàniques amb la perífrasi iterativa sense preposició:

Gallec: «*Agardei un pouco e volví chamar*»; (Alvarez / Regueira / Monteagudo 1992: 416).

Francoprovençal:

«en dialecte valdôtain le sens itératif est souvent rendu par des constructions où apparaît le verb *torné*. *Torné accaper* pour attraper; *torné bette* pour remettre; *torné dère* pour redire; *torné fère* pour refaire; *torné vère* pour revoir, etc».

(Chenal 1986: 110)

b) Àrees amb la perífrasi amb preposició:

Portuguès: «*tornou a chover de madrugada; voltei a fazer o mesmo erro*» (Vázquez Cuesta / Mendes da Luz 1971 II: 90).

Castellà: *volveremos a empezar, lo vuelvo a repetir*. (Arcaica: *tornar a entrar, a salir*).

Aragonès:

«*se'n heba feto la ideya de que Mon tornaría a dir-ie de mairab*» (Tomàs 2016: 151).

«Perífrasis aspectuales de carácter reiterativo. Expresan la repetición de una acción: {*torná + a + infinitivo*} (ej.: *o matón torna a pretase con as manos*)» (Benítez 2001: 191).

«La perífrasi *tornar a + infinitivo*, tien un significau reiterativo, de regreso a un estau anterior. *No tornaré a veyer-lo nunca mas; Prometió que no tornaría a mentir; Torna a chilar y te meto un lapso; Tornemos a venir ahier; Aquell auto ha tornau a pasar per astí.*» (Gramatica 2017: 280).

Parlars gal·loitàlics:

Piemontès: «**Torné** (vi): *tornare; ritornare; andare di nuovo; venire nuovamente; andé e torné*: *andare e tornare; torné a fé, a mangé, a scrive, a parlene*: *rifare,*

⁸ En castellà es manté *tornar a* al DLE, però no té ús real normal a la llengua moderna: «6. intr. Volver a hacer algo. *Tornar a entrar, a salir*» (s.v. *tornar*).

⁹ També en català medieval (i en castellà) era possible *vaig passejar* i *vénc visitar*. De la construcció *anar + infinitiu*, inicialment amb valor incoatiu, nasqué el perfet perífràstic català, per un procés que convertí *vaig passejar* en un passat absolut. Vegeu, per exemple, Segura Llopes (2012).

¹⁰ En italià també és possible sentir o llegir la construcció sense la preposició.

rimangiare, riscrive, riparlarne; **tornesse a veste e torné a vestisse**: rivestirsi» (Brero 2008: 873).

Milanès: «*Tornà semper a di la stessa roba*: Il canto dell'uccellino. (...) *Tornà a rasà i vassèi*: Rabboccar le botti» (Arrighi 1896: 773 i 774, *s.v. Tornà*).

Bolonyès: «*turnèr a avrir* riaprire; *turnèr a cà rincasare*; *turnèr la a bâter* ripetere argomenti già trattati.» (Lepri / Vitali 2009: 323, *s.v. turnèr*).

Genovès: «**Tornâ**, *v. n.* tornare... || ripetere l'azione; come — *a contâ*, ricontare o contar una seconda volta...» (Frisoni 1910: 278).

Venecià¹¹:

«Mi ghe l'ò dito, ghe l'ò tornà a dir cole bone, *amore dei*, tu per tu, nol me vol ascoltar...; i l'ha tornà a condanar al remo, coi cepi e le caene al pie...» (Cavallin 2010: 1995, *s.v. tornâr*).

«La Biondina in gondoleta
L'altra sera g'ho menà:
Dal piacer la povereta,
La s'ha in bota indormenzà.

Mi ogni tanto la svegiava,
La dormiva su sto braccio,
Ma la barca che ninava
La tornava a indormenzar.»

(Text: A. M. Lamberti, 1845-1926)

Italià:

«5 fig. Riprendere a fare qualcosa che era stato interrotto: *dopo la riparazione, il motore è tornato a funzionare*; *dopo quella prova di amicizia tornò ad avere fiducia in lui*; *la ruota torna a girare*» (Aldo: *s.v. tornare*).

«**tornare** (...) Con *a* e l'infinito per indicare la ripetizione di un'azione: *torna a dirlo se hai coraggio!*; talvolta, per esprimere particolare insistenza: *torno a ripeterti che sono soldi buttati via*» (Devoto / Oli 1979: 1225).

Cors: «**Tornà**... Recommencer: **torna a fâ caldu**, *il recommence à faire chaud, la chaleur est revenue...* **tornu a ripetevi chi**, *je vous répète que. // Redonner dans, retomber dans, recommencer. **turnò a beie**, *il recommença à boire, il est retombé dans la boisson*» (Ciavatti 1984: 1496).*

Napolità: «**turnà'** [tur'na]... *t. a dicere = ripetere*» (Zazzera 2007: 396).

En el cas del **sicilià**, la perífrasi amb *tornar a* no introdueix un infinitiu:

«2. Nelle frasi italiane *vengo a vedere, torna a cercare* composte d'un verbo di moto di tempo presente dell'indicativo e d'un altro di modo infinito preceduto da preposizione *a*, quest'ultimo si porta allo stesso modo, tempo e persona del primo: *vegno a viju, torna a cerca* nel Catanese; e nel Messinese anche *vegno mi viju, tornu mi cercu*, solo nella 1ª persona» (Pitré 2004: 78).

Sard: «**torràe, torràe**,... cun sa prep. *a* acumpangiat is verbus po inditai una repitida, s'atzioni chi si fait un'atera borta... *torrendhe a chistionare de...*, pro *torrare a chistionare de...* *at torradu a fàghere cosa = at fatu cosa torra, un'atera borta... **torrare a intrare una faina, unu triballu = torrai a cummentzai, sighiri a trabballai...*** [hi ha bastants més d'exemples] (Puddu 2002: 1639).

¹¹ Tot i l'existència d'aquesta perífrasi, segurament és més popular en venecià l'ús de locucions adverbials per a indicar la reiteració:

«In italiano il prefisso **ri** davanti ad un verbo esprime ripetizione, come ad esempio **ri-ascoltare, ricadere, rifare** ecc.

In dialetto il concetto della ripetizione si esprime invece posponendo al verbo un opportuno avverbio.

Es.	(ri -ascoltare)	<i>scollare da nóvo</i>
	(ri -fare)	<i>fare n'altra volta</i>
	(ri -tornare)	<i>tornare ancora, tornare indrio</i> » (Belloni 2009: 118)

c) Àrees en què coexisteixen les dues varietats de la perífrasi, normalment en distribució territorial complementària:

Asturià:

«*Volver (a) + infinitivu*

Perífrasis iterativa. Espresa qu'una aición yá asocedida produzse otra vegada; l'emplegu de la preposició *a* ye optativu. Exemplos: *foron a Atenes, pero volvieron (a) dir anguañu; tu volvi (a) facelo y acostina coles consecuencies; entrugué-y, pero como nun respondió volví (a) entruiga-y*» (Academia 2001: 223).

Català:

«**TORNAR** *v. intr. i tr. (...)* II (...) **6.** Fer de nou, repetir una acció; cast. *volver*. **a)** Amb complement en infinitiu sense preposició d'enllaç. «Demà ens tornarem veure» (piror., Pla de Bages, bal.). Nul hom qui entren en paradís torn fer uertuts dezà, doc. a. 1250 (Pujol Docs. 23). Trobaren que ja fou fuyt y tornaren-nos-ho dir, Pere IV, Cròn. 359. Los quals... tornen renéxer, Metge Somni iii. A penes les hauran cubertes, les tornaran descobrir, ibid. La tornareu juntar lligant-la, Agustí Secr. 41. No us tornaré pas veure, Canigó xii. Un altre dia en tornarem parlar, Roq. 17.—**b)** Amb complement en infinitiu precedit de la preposició *a*. E tornar-vos-he a parlar del senyor rey, Muntaner Cròn., c. 287. Lo Cèsar manà a un bisbe que tornàs a consagrar la sglésia, Tirant, c. 444. Encara't torn a pregar... que't vulles partir, Curial, i, 18. Com si un raig de sol tornés a revifar-lo, Pons Auca 16. Vaig tornar a empènyer la porta, Ruyra Parada 20» (DCVB, *s.v. tornar*).

Occità:

«Tot d'un còp, los bueus que gahan la corsa e que van se gitar hens l'estanh. Que tornèren sortir de l'auta part de l'aiga...» (gascó; Félix Arnaudín; Darrigrand 1974: 136).

«*Tornar*+infinitiu indica lo renovèlament de l'accion. Lo lengadocian substituís generalament aquel torn als vèrbs en *re-*.

Ex.: *Aquel arbre a tornat florir. | Tornarà plòure. | L'avèm tornat véser.*

En Fois. e Tol., *tornar* se constrúís amb *a*.

Ex.: *Tornaràs pas mai a intrar (Fois)*» (llengadocia; Alibert 1976: 325).

«*Tornar + infinitif* marque la répétition:

Tòrna plòure

Aquest libre, lo tornarai legir

L'avètz tornat veire? A tornat partir» (provençal; *Grammaire* 1983: 92];

«Adieu (...), a reveire, a se tornar veire / – A vos tornar veire, l'oncle! / Avora, torna viure sens tojorn vanar: quin plaseir de tornar parlar en occitan» (alvernà; Coudert 2001: 37 / 40 / 48).

Friülà:

«**tornâ**, ... 4. *funge da verbo ausiliare per esprimer e iterazione: nol veve nanche tornât a viergi i vôi* (Fe 2.113), non aveva neppure riaperto gli occhi; – *chej altris operaris a vevin tornât a comenča il lavôr* (GC 136), avevano ricominciato (ripreso il lavoro); – *tornâ a fâ*, rifare; – *tornâ a lei*, rileggere; rimettersi a leggere; – *tornâ a dî*, ridire, ripetere; – *o vuei tornâus a dî*: / «*vignût, vignût, us prei*» (Čo 3.358); – [le satue] *a son stadis malamantri tornadis a piturâ* (Ma: CF '55.52), sono state malamente ridipinte; – *al à tornât a morosâ cun Marie* (NP 1200), ha ripreso ad andare con Maria (ha ricominciato a far l'amore con Maria); – *e bêv e torne a bevi / a fuarce di dâj dentri / dučh o sarin poetis* (Čo 3.190); – *e dâj e torne a dâj*, [...] *sclopà la posteme* (Čo 3.584), e a forza di insistere ecc.; – *la mandî a baratâ* [cambiar soldi] *cun precipizi...* / *E spiete e torne spiete...* / *No ven 'ste benedete?* (Čo 3.248), e aspetta, aspetta, ecc.; – *vegnie für chê mode gnove?* / *Jê la prime jê a screâle*; / *prove e prove, torne prove / fin che* [il protettore] *al rive a contentâle* (Čo 3.173); – *e tic e tac, e peste, e torne peste* [...] (Br 4.76); – *sù, Furlan, / suje i vôi, torne scomence, / torne sude, met adun* (L. di Barbora), su, friulano, ricomincia, riprendi a sudare, ecc.; – *Dolfo, torne puarte indaûr il to sac* (GC 128), Adolfo, riporta indietro il tuo sacco» (Faggin 1985: 1498).

Aquesta perífrasi ha produït, en algunes àrees, una forma adverbial a partir de l'infinitiu o de la tercera persona singular del present d'indicatiu, la qual té també valor iteratiu:

«La repetición si rende correntament m'au vèrbo **TORNAR: tornar dire, tornar faire**, ò mé **TORNA-MAI/TORNAR-MAI: dire torna-mai**» (niçard; Toscano 2007: 112).

«Il faut noter aussi l'adverbialisation de l'infinitif *tornar* [turna], avec la valeur de *encara...* Ex. *tornar plou* « il pleut encore », *es tornar malaut* “il est de nouveau malade”. Syn. *tornarmai...*: *tornarmai lo vent bufà* “ le vent se remet à souffler”» (llenguadocià; Bec 1973: 112).

«**2. tournâ... tournâ mai...** adv. De nouveau, encore, derechef. *V'en tournâ*, il revient, il retourne. L'emploi de cet infinitif comme adverbe est difficile à saisir» (delfinenc; *Dictionnaire* 2007: 692).

«**Torna**, *adv.* di nuovo, un'altra volta, da capo» (genovès; Frisoni 1910: 278).

«**torra**, *avb* un'âtera borta, âteras bortas, *beni torra in bratzos mios! Gesùs s'arritirat torra a pregai...* *bae a bider, torra, si est bénnidu babbu...*» (sard; Puddu 2002: 1639).

«**torna** *adv* (*altra volta*)... *Encara una vegada. Lo temps és torna fem*» (alguerès; Sanna 1988: 1046).

«Voleu esquiar, tornar? Ja ets aquí, tornar?» (català septentrional, d'Andorra al Rosselló; exemples recollits per Rull 2011: 83).

LA PERÍFRASI D'ITERACIÓ VERBAL EN CATALÀ: *TORNAR + INF. ≠ TORNARA + INF.*

Centrant-nos en l'àrea catalana, veurem que les dues variants de la perífrasi, amb *a* o sense, no són del tot equivalents, i que la ignorància normativa de la perífrasi sense *a* ha provocat un empobriment dels recursos expressius de la llengua.

Primer de tot, vegem quina és la vigència de les dues variants. Com veiem a la citació aportada del DCVB, en el moment de recollir les dades per a aquesta obra *tornar* + infinitiu amb valor iteratiu era localitzada a diverses àrees geogràfiques del català oriental: «pir-or., Pla de Bages, bal.»; mentre que *tornar a* + infinitiu era majoritària a la resta de l'àrea catalana. Fins i tot n'hi ha una frase d'exemple, de *tornar* + infinitiu, extreta de l'obra de Jacint Verdaguer, cosa que realment significa que devia ser ben vigent a la Catalunya central. A l'actualitat, no tenc dades de fins a quin punt en aqueixes zones del català central és existent o no, tal construcció, però sí que puc testimoniar que a les Balears ha arribat fins ara. En tenim mostres a la literatura popular de les tres illes grans:

Eivissenc: «Una volta hei set casada / i no em vui tornar casar» (Macabich 1954: 59) / «Si això és veritat, ma mare, / no ho tornarà repetir» (ídem 79).

Menorquí: «Repiquen ses campanes, / i tornen repicar; / i volten i revolten / i cauen dins la mar» (cançó popular; Camps 2007, 1: 174); «Es vespre segon, es noví tornà trobar tancada i sola sa Cova» (Camps 2007, 2: 15); «Totes tornaren dictar es seu paperet» (*Llum Nova. Quinzenari independent*, 2\$22, es Migjorn Gran, 1913)¹².

Mallorquí: «Des cap d'una temporadeta sa dona torna dir», «Gos messions que torna esser En Joanet de sa gerra!» (rondalla *En Joanet de sa gerra*); «I ja no'n tornà tenir mal de cap pus, es betzol, de tot allò», «S'hi tornaven arrambar dones, i totes volien tastar primer, perque no se'n fiaven gota d'En Pere» (rondalla *En Pere beneit*); «Mai me tornaré posar / amb al·lots que no conec, / perque qualcuna m'en bec / que p'es coll no'm pot passar», «A veure si fas de que ell torn gonyar lo que ha perdut», «havia promès no tornar-hi posar pus es peus dins cap casa d'aquelles» (rondalla *En Tià de Sa Real*).

I en tenim mostres a bastament a la llengua contemporània¹³:

Menorquí: «preparat per tornar sembrar s'any» (Miquel Fuguet, d'Alaior); «si ses formatjades duraven més estona de lo que tocava els havien de tornar passar pes forn», «allà on havíem deixat es fil i ara el tornarem reprendre» (Antoni Bonet, de Ciutadella); «ve un altre dia i mos tornam encontrar amb es mateix» (Jaume Sans, de Fornells); «se'n va tornar anar i encara va poder salvar-se» (Antoni Pons Melià, de Maó); «A les onze sortia, tornava anar an aquella casa», «después mos ne tornàvem anar a escola es capvespre» (Catalina Pons Sintès, de Sant Lluís).

Mallorquí: «veníem cap a Palma i aquí tornàvem venir aquí a carregar» (Jordi Ferrer, d'Andratx); «quan va acabar sa guerra me vaig tornar llogar», «vaig tornar venir aquí a Artà, vaig tornar posar sa fàbrica en marxa, en marxa? No se va aturar, però més o menos, ja la vaig tornar arrancar fort» (Antoni Danús, d'Artà); «quan tombava sa pedra ja te tornava quedar quasi dreta», «Una fadrina brodava / i ho tornava desfer / per tenir feina que fer / i quan s'estimat hi anava» (Jaume Pons Gayà i Antoni Llabrés Villalonga, de Binissalem); «posaven quatre tronquets i llavoness un poc de fullaca i ho tornaven tapar» (Pere Coll Mas, de Deià); «i sa corda d'aquelles dues

¹² Exemple extret del *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* de l'IEC.

¹³ Totes aquestes frases són tretes de fragments d'entrevistes recollits al DVD *Arxiu Audiovisual dels Dialectes Catalans de les Illes Balears. Antologia*. Jaume Corbera (director). Palma, Càtedra Alcover-Moll-Villangómez, 2003.

persones començaven a fer dos i tres i tu havies de tornar botar» (Vicenta Clapés Serra, de Palma), «Llavor se tornaven juntar, sap, i així» (M. Lluïsa Salvà, de Palma)...

Eivissenc: «2. Tornar-la tocar una altra volta però... 1. ... tornar-la, però havies de deixar un palm, o més d'un palm i llavor e. . . , quan ja havies... 2. Matutes. 1. ... matutes, que havies de tornar tocar i llavor entraves dins, dins es gua i es que primer arribava pues aquell era es que guanyava» (1. Enric Mayans Tur i 2. Francesc Bonet Redolat, de la vila d'Eivissa); «normalment pues tornam entrar a les quatre de sa tarda» (Josep Antoni Guillem Ripoll, de Sant Antoni de Portmany); «quan se l'enduïen ja es pares no la podien tornar buscar», «ja no tenien dret a entornar¹⁴-se-la endur» (Josep Ribas Sala (Pep Alifonso), de Sant Josep).

Al costat de tots aquests exemples (i molts més que podríem aportar) de la vigència de *tornar* + infinitiu, podem trobar també per escrit exemples de la confusió creada per l'ús normatiu restrictiu, com aquest: «No em parles més de n'Erbola / ni m'ho faces tornar a dir» (Macabich 1954: 79); és evident que *tornar a dir*, dins aquesta cançó eivissenca, ha de ser *tornar dir* (com, ho hem vist suara, uns versos més envant diu *tornar repetir*), però com que sona igual (la preposició, si hi fos, seria absorbida per la /a/ tònica anterior), l'editor (Isidor Macabich) en aquest cas –de manera incoherent– hi posa la *a* que troba sovint en texts literaris no balears.

La persistència d'aquesta perífrasi en els parlars balears ens ha permès mantenir una distinció perduda en la majoria de parlars, pel fet que *tornar a* no ha perdut la seva càrrega lèxica, no ens funciona com una simple perífrasi auxiliar que aporta valor iteratiu al sentit d'un altre verb. Vegeu aquests exemples de la rondalles mallorquines, que es contraposen als que hem vist unes línies abans:

«–Qui és? diu Sant Pere.
–En Joanet de sa gerra! diu ell.
–Que ja tornau a demanar? diu St. Pere.
–Es sa dona que troba que s'ofici de metge es massa sobrat, diu En Joanet.
–Ella sí que ho és! –diu St. Pere–. I quin vol?
–Diu que'm faceu a mi batle, a ella batlessa i ets atlots batlons! diu En Joanet.
–Ai de bol! diu St. Pere. Sobretot, si el Bon Jesús no fos es qui és, ja vos hauria enviats allà on no hi plou. No res, aniré a veure què hi diu.
Sant Pere al punt torna amb sa resposta:
–Està concedit lo que demanau. Ara ho tenc de veure si encara tornareu a gremoletjar!»
(En Joanet de sa gerra)

«Ara ja he estat tota aqueixa temporada amb voltros; deixau-me anar a veure aqueixa altra germana, i, si tan vols, poré tornar a fer una altra tongada amb voltros».
(Dues germanes i un Bernadet)

«Conten que es moros, com veren que el rei En Jaume s'acostava cap a Artà, i que tot ho arregussava, i no hi havia qui el capturàs, amagaren dins aqueix penyalor tot s'or i sa plata que veien que tanmateix los escapolarien, amb s'idea de més envant treure-ho d'allà dins, en cas de poder tornar a alsar xella».
(El Rei En Jaume dins la vida del poble mallorquí)

«Ell es dia que es Mestre havia de tornar a raurar sa cara del Rei».
(Una pobiletta i un Joanet)

En aquests paràgrafs *tornar a* està usat amb el sentit propi que té *tornar* (+ *a*, preposició de finalitat): 'anar a un lloc on hom ja ha estat'. «Que ja tornau a demanar?» = «que ja sou aquí una altra vegada per demanar?»; «Ara ho tenc de veure si encara tornareu a gremoletjar!» = «Ara ho tenc de veure si encara sereu aquí una altra vegada per gremoletjar!»; «poré tornar a fer una altra tongada» = «poré tornar (*regressar*) per fer una

¹⁴ Aquesta variant *entornar* com a auxiliar d'aquesta perífrasi no està recollida al DCVB.

altra tongada»; «en cas de poder tornar a alsar xella» = «en cas de poder tornar (*regressar*) per alçar xella»; «havia de tornar a raurar sa cara del Rei» = «havia de tornar (a cal Rei) per raurar sa cara del Rei». El valor iteratiu, si un cas, és el que implica en si mateix *tornar*, però no l'ha traspassat a *demanar*, *gremoletjar*, *fer*, *alçar*, *raurar*, no significa 'demanar de nou', 'gremoletjar de nou', 'fer de nou', 'alçar de nou' ni 'raurar de nou':

Tornar demanar = *demanar una vegada més*
Tornar gremoletjar = *gremoletjar una vegada més*
Tornar fer = *fer una altra vegada*
Tornar alçar = *alçar una altra vegada*
Tornar raurar = *raurar una vegada més*

Tornar a demanar = *desplaçar-se a un lloc on hom ja havia estat per a demanar (qualque cosa)*
Tornar a gremoletjar = *desplaçar-se a un lloc on hom ja havia estat per a gremoletjar*
Tornar a fer = *desplaçar-se a un lloc on hom ja havia estat per a fer*
Tornar a alçar = *desplaçar-se a un lloc on hom ja havia estat per a alçar*
Tornar a raurar = *desplaçar-se a un lloc on hom ja havia estat per a raurar*

Sense la preposició, *tornar* té el valor d'una locució adverbial com 'de nou'; de la composició de *tornar* + infinitiu en resulta una perífrasi iterativa; amb la preposició *a*, *tornar* té tot el seu valor semàntic propi de fer un desplaçament en sentit contrari al que s'ha fet; no hi ha cap perífrasi. Fent les frases en negatiu, *no tornar demanar* = *abstenir-se de demanar una vegada més*, *no tornar a demanar* = *no desplaçar-se en sentit contrari al que s'ha fet per demanar (qualque cosa)*.

Si pens a agafar les ulleres no hauré de tornar a cercar-les; si pens a agafar les ulleres no les hauré de tornar cercar (perquè sabré on són).

Aquest darrer exemple ens duu a una altra qualitat que diferencia les dues construccions: mentre que un parlant que no fa aquesta distinció pot interpretar una expressió com *va tornar a dir-ho* tant amb valor restitutiü (*va tornar amb la intenció de dir-ho*) com amb valor iteratiu (*ho va dir de bell nou*) (Rosemeyer 2016: 245), i només pel context (si és prou clar) podrà discernir quin valor té, un parlant que sí que fa la distinció entendreà immediatament que *va tornar a dir-ho* només pot tenir valor restitutiü, perquè amb valor reiteratiü diria *ho va tornar dir*, sent impossible la confusió amb el valor restitutiü perquè, d'acord amb el sentit ple de *tornar* o amb la seva funció auxiliar de reiteració, el pronom complement ha d'anar posposat a l'infinitiu (*va tornar + a dir-ho*) o ha de precedir tota la perífrasi o intercarlar-s'hi, perquè és unitària (*ho + va tornar dir* o *va tornar-ho dir*¹⁵); **va tornar dir-ho* és impossible.

TORNAR + INFINITIU A LA LLENGUA LITERÀRIA MODERNA

Deixant de banda la llengua antiga, on era una perífrasi d'ús normal i freqüent¹⁶, està abundantament documentada a la llengua literària moderna des de la Renaixença, a escrits d'àrees dialectals diferents i de temàtica diferent, i entre els escriptors que l'han usada hi ha personalitats essencials de la nostra literatura com Jacint Verdaguer, Mateu Obrador Bennassar, Carles Bosch de la Trinxeria, Pere d'Alcàntara Peña, Joan Rosselló de Son Fortesa, Esteve Caseponce, Miquel Costa i Llobera, Joan Alcover, Josep Mª Folch i Torres, Salvador Galmés, Maria Antònia Salvà, Josep Carner, Sebastià Juan Arbó, Carles Grandó,

¹⁵ Aquesta posició del pronom és poc usual a la llengua parlada, però és obligatòria quan la perífrasi és en infinitiu: *és important tornar-ho dir*, em pareix impossible **és important tornar dir-ho*.

¹⁶ Es pot comprovar consultant-ho al *Corpus Informatitzat del Català Antic*.

Guillem Colom, Rafel Ginard, Enric Moreu-Rey, Llorenç Villalonga, Jaume Vidal Alcover, Blai Bonet, etc.¹⁷

Com hem vist amb tota aquesta exposició, la perífrasi iterativa *tornar* + infinitiu, sense preposició d'enllaç, és una formació romànica usada a diverses àrees de la Romània occidental, té en català una antiguitat ben documentada i ha estat usada (i ho és) per escriptors contemporanis molt diversos, qualcuns considerats molt importants; és, per tant, aquesta perífrasi d'una genuïtat indiscutible i d'una tradició literària ininterrompuda. I a més a més, en els parlars catalans en què s'usa és distintiva respecte de *tornar* + *a* + infinitiu, construcció en què *tornar* manté el seu contingut semàntic original.

Tot això no obstant, bé sigui per ignorància, bé sigui per una concepció restrictiva d'allò que ha de ser la normativa, les gramàtiques i els diccionaris catalans l'han ignorada quasi absolutament¹⁸, fins i tot aquelles obres que pretenen ser molt completes, com la de Badia (1994), la de Solà / Lloret / Mascaró / Pérez (2002) i la més recent *Gramàtica* (2016), baldament a l'IEC hi hagi un bon grapat de membres de les Balears que segur que coneixen i usen aquesta construcció; ni tan sols les fetes per autors balears en fan esment¹⁹, amb l'excepció –ho havia de ser– del DCVB, ja citat, i de Moreu / Melià / Corbera (1995):

1535.- Altres perífrasis verbals.

A. Perífrasis amb infinitiu:

(...)

***tornar* (a) + infinitiu** | [valor] repetitiu

Tornaven (a) començar

(Moreu / Melià / Corbera 1995: 380-381)

Però, per les raons que siguin, aquesta obra, innovadora en el contingut al moment de ser publicada, no ha tengut prou ressò entre els estudiosos de la llengua ni ha estat considerada per part dels membres de la Secció Filològica de l'IEC, i ha passat molt desapercibuda.

El fet, per a mi lamentable, potser per a altres insignificant, és que l'absència de la perífrasi *tornar* + infinitiu dels manuals i gramàtiques de llengua catalana, una absència injustificada i sols explicable per la ignorància o el prejudici, ha condicionat l'ensenyament de la llengua a tots els nivells. Persones majors que aprengueren la normativa fora de l'escola en l'època de la dictadura hagueren d'acceptar que l'única perífrasi que esmentaven les gramàtiques catalanes era *tornar* + *a* + infinitiu, i així ho aprengueren, fins al punt que qualcuns la incorporaren a la seva parla, almenys al registre culte. Així s'explica que a una mostra del discurs de Joan Marí Cardona, de Sant Rafel, capellà i historiador, gran promotor i defensor de la llengua pròpia d'Eivissa, hi trobem aquesta perífrasi²⁰: «una vegada l'hi vaig contar a don Isidor, no en tornàrem a parlar més». I els actuals llibres escolars de les Balears, per molt que pretenguin estar adaptats a les modalitats autòctones, no n'ensenyen altra, de perífrasi, com ho fan els mestres, de manera que els nostres nins ja fa unes quantes generacions que aprenen a escola una construcció que no és la nostra tradicional, amb la qual cosa, com he mostrat, s'ha neutralitzat una distinció centenària: *tornar* + infinitiu, perífrasi iterativa; *tornar* + *a* + infinitiu, sintagma verbal en què el nucli *tornar* manté plenament el seu contingut lèxic i *a* + infinitiu és un complement

¹⁷ Vegeu-ne exemples nombrosos al *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, de l'IEC.

¹⁸ L'única excepció que hi conec és el *Diccionari d'ús dels verbs catalans*, de Jordi Ginebra i Anna Montserrat (Barcelona, Ed. 62, 1999), que *s.v.* *tornar* recull aquesta perífrasi amb l'explicació entre parèntesi, com si fos secundària, que «És admissible la perífrasi sense la preposició: *Ha tornat venir*».

¹⁹ Vegeu Wheeler / Yates / Dols (1999: p. 368). Ni Moll (1968), ni el *Curs* (1972), ni Seguí (2014) esmenten cap perífrasi iterativa.

²⁰ Vegeu la nota 14.

circumstancial de destinació. A poc a poc, sigui per la interferència destructiva del castellà omnipresent, sigui per l'acció d'un ensenyament efectiu d'una normativa restrictiva mal entesa, el català de les Balears va perdre la seva fesomia tradicional i, allò que és pitjor, perd recursos expressius.

JAUME CORBERA-POU
jaume.corbera@uib.cat
Universitat de les Illes Balears

BIBLIOGRAFIA I FONTS

- Academia de la Llingua Asturiana (2001) *Gramática de la Llingua Asturiana*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana (3a. ed.).
- Aldo, G. *Dizionario della Lingua Italiana*, Hoepli.
(http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano).
- Alibert, L. (1976) *Gramatica occitana segon los parlars lengadocians*, Montpellier, Centre d'Estudis Occitans.
- Alvarez, R / Regueira, X. L. / Monteagudo, H. (1992) *Gramática galega*, Vigo, Galaxia.
- Arrighi, C. (1896) *Dizionario Milanese-Italiano col repertorio italiano-milanese*. Milà, Ulrico Hoepli.
- Badia i Margarit, A. (1994) *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Bec, P. (1973) *Manuel pratique d'occitan moderne*, París, Picard.
- Belloni, S. (2009) *Grammatica veneta*, Pàdua, Esedra Editrice.
- Benítez Marco, M. P. (2001) *L'Ansotano: estudio del habla del Valle de Ansó*, Saragossa, Departamento de Cultura y Turismo.
- Brero, C. (2008) *Nuovo Vocabolario italiano-piemontese piemontese-italiano*, Torí, Il Punto/Piemonte in Bancarella.
- Camps i Mercadal, F. (Francesc d'Albranca) (2007) *Folklore menorquí. De la pagesia. Tom I, II*, Menorca, Institut Menorquí d'Estudis (Reimpressió).
- Castellanos i Llorenç, C. / Castellanos i Llorenç, R. (1979) *Diccionari català-francès*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Cavallin, G. (2010) *Dizionario della lingua veneta*, Venècia, Zephyrus Edizioni.
- Chenal, A. (1986) *Le franco-provençal valdôtain. Morphology et syntaxe*, Aosta, Musumeci Éditeur.
- Ciavatti, P. i altres (1984) *Dizjionariu Corsu - Francese. Dictionnaire Corse-Français (I-IV)*, Levie, Albiana.
- Coudert, E. (2001) *Parlar occitan. Auvergne – Velay*, Orllac, Institut d'Estudis Occitans.
- Curs d'iniciació a la llengua. Normes gramaticals. Lectures eivissenques i formentereres* (1972), Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.
- Darrigrand, R. (1974) *Initiation au gascon*. Per Noste.
- DCVB: Alcover, A. M. / Moll, F. de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma, Ed. Moll.
[<http://dcvb.iecat.net/>]
- Deriano, P. (2005) *Grammaire du gallo*, Ploudalmézeau, Label LN.
- Devoto, G. / Oli, G. C. (1979) *Vocabolario della lingua italiana*, Florença, Le Monnier.
- Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, <http://www.rae.es/>
- Dictionnaire de l'Académie française, huitième édition. Version informatisée*,
<http://atilf.atilf.fr/academie.htm>
- Faggini, G. (1985) *Vocabolario della lingua friulana*. (Vls. I-II.), Udine, Del Bianco.
- Frisoni, G. (1910) *Dizionario moderno genovese - italiano e italiano - genovese*, Gènova.

- Garachana Camarero, M. / Rosemeyer, M. (2011) «Rutinas léxicas en el cambio gramatical. El caso de las perífrasis deónticas e iterativas», *Revista de historia de la lengua española*, 6, pp. 33-57.
- Genta, F. (2008) *Perífrasis verbales en español: focalización aspectual, restricción temporal y rendimiento discursivo*, Granada, Universidad de Granada.
- Gramática básica de l'aragonés (texto provisional)* (2017), Saragossa, Estudio de Filología Aragonesa, EDACAR 10.
- Gramàtica de la llengua catalana* (2016) Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Grammaire du provençal rhodanien et maritime (graphie classique)* (1983), Agulla d'Ais, Comitat Sestian d'Estudis Occitans.
- Grossmann, M. / Rainer, F. (a cura di) (2004) *La formazione delle parole in italiano*, Tübingen, Max Niemeyer.
- Lepri, L. / Vitali, D. (2009) *Dizionario Bolognese - Italiano Italiano-Bolognese. Dizioneri Bulgnais-Itagliàn Itagliàn-Bulgnais*, Bologna, Pendragon.
- Le Robert Micro. Dirigé par Alan Rey* (1997), Paris, Le Robert.
- Dictionnaire des dialectes dauphinois* (2007) par l'abbé Louis Moutier, Montelimar – Grenoble, IEO Drôme – ELLUG.
- Macabich, I (1954) *Romancer tradicional eivissenc*, Palma, Moll.
- Moll, F. de B. (1968) *Gramàtica catalana referida especialment a les Illes Balears*, Palma, Moll.
- Morey, J. / Melià, J. / Corbera, J. (1995) *ALFA. Mètode d'autocorrecció gramatical assistida*, Palma, U. I. B. (2a.).
- Pitré, G. (2004) *Grammatica siciliana*, S. Giovanni La Punta, Clio.
- Puddu, M. (2002) *Ditzionàriu de sa limba e de sa cultura sarda*, Càller, Condaghes.
- Rosemeyer, M. (2016) «The development of iterative verbal periphrases in Romance», *Linguistics* 54 (2), pp. 235-272.
- Rull, X. (2011) «Poder ara neva tornar. Els infinitius-adverbis, un tipus de coverbs en català», *Estudis Romànics*, 33, pp. 81-106.
- Sanna, J. (1988) *Diccionari català de l'Alguer, L'Alguer / Barcelona*.
- Seguí i Trobat, G. (2014) *La llengua pròpia de les Balears: morfosintaxi catalana*, Palma, Documenta Balear.
- Segura-Llopes, C. (2012) «El passat perifràstic en català antic. Una revisió a partir d'estudi de corpus», *eHumanista/IVITRA*, 2, pp. 118-147.
- Solà, J. / Lloret, M. R. / Mascaró, J. / Pérez Saldanya, M. (dirigida per) (2002) *Gramàtica del català contemporani. 1 (Introducció, fonètica i fonologia, morfologia), 2 (Sintaxi (1-16)), 3 (Sintaxi (17-31), Indexs)*, Barcelona, Empúries.
- Tomás Arias, J. (2016) *Elementos de lingüística contrastiva en aragonés. Estudio de algunas afinidades con gascón, catalán y otros romances* (Tesi doctoral), Universitat de Barcelona.
- Toscano, R. (2007) *Gramàtica dau niçard*, Princi Negue.
- Vázquez Cuesta, P. / Mendes da Luz, M. A. (1971) *Gramática portuguesa* (2 vols.), Madrid, Gredos.
- Wheeler, M. W. / Yates, A. / Dols, N. (1999) *Catalan. A comprehensive grammar*, Londres, Routledge.
- Zazzera, S. (2007) *Dizionario napoletano*, Roma, Newton Compton Editori.